

A *Jogi Kari Konferenciák* szervezői a sorozat harmadik rendezvényét a Schmitt-tel való igazi *szellemi találkozás* alkalmának szánták. A tudományos vita közegében ereendő értelemben igazi szellemi találkozás egy Carl Schmitt-tel csak akkor lehetséges, ha a résztvevők képesek saját barát/ellenség megkülönböztetéseiket zárójelbe tenni és bár manapság már ódivatúnak tűnik ez a megfogalmazás, azonban Schmitt esetében a torzítások minimalizálása érdekében akár tudományetikai kötelességnek is tekintendő érték- és előítéletmentesen szembenézni egy tudományos érényeiben, tévedéseiben és metafizikai hitében egyaránt jelentős gondolkodóval, aki a jogtudományban és persze a politikafilozófiában, akár tetszik, akár nem, létrehozta a 20. század egyik leghatalmasabb és leginkább vitatott életművét. A konferencia reprezentatív módon, ugyanakkor mégis szisztematikus igénnyel kívánta bemutatni és megvitatni az életmű alaptematikáit és maradandónak tekinthető elméleti teljesítményeit,⁴ persze mindezt anélkül, hogy a dékán úr ez alkalomból, akárcsak szimbolikusan, bármi-féle emlékérmert nyújtott volna át Schmitt-nek.

IRODALOM

- Cs. Kiss Lajos 2002. Egy keresztény Epimétheusz. In Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Ford.: Cs. Kiss Lajos. Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor. 241–247.
- SCHMITT, Carl 1950. *Ex Captivitate Salus. Erfahrungen der Zeit 1945/47*. Köln: Greven.
- SCHMITT, Carl 1991. *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947–1951*. Berlin: Duncker & Humblot.
- VAJDA Mihály 1993. Syrakusa. In *A posztmodern Heidegger*. Budapest: T-Twins. 165–180.

Találkozások Carl Schmitt-tel

A Jogi Kari Konferenciák rendezvénysorozat keretében „Köztesség és döntés” címmel 2002 novemberében rendezett konferencia akár a „Carl Schmitt harmadik látogatása Magyarországon” címet is viselhetné, ha tekintetbe vesszük, hogy Schmitt már kétszer is járt nálunk a második világháború folyamán a megszállt és szövetséges országokban tartott előadássorozata alkalmával. Azonban ez a két Schmitt-látogatás, mint életművének magyarországi hatás- és recepciótörténete mutatja, szellemi értelemben legfeljebb egy *első* és – legalábbis a tudomány szemszögéből – bizonytalansággal teli *találkozásnak* minősíthető, mivel irányultságát és atmoszféráját nem a tudomány, hanem egy totalitárius rendszer elvárásai és a második világháború okozta rendkívüli helyzet határozta meg.

Azokra a látogatásokra, melyek az első találkozást jelentették, 1942–43-ban került sor. Carl Schmitt Magyarországra utazását az tette lehetővé, hogy 1936-ban történő politikai félreállítása után nem sújtották utazási tilalommal, legalábbis személyi

⁴ A konferencia résztvevőinek kívánságára az előadások a *Világosságban* és a *Századvégben* kerülnek közzé.

aktáiból nem lehet egy ilyen tiltás meglétét igazolni (TILITZKI 1998, 194). A háború előtti utolsó külföldi utazására 1936 áprilisában került sor, amikor Olaszországban két előadást tartott, Rómában a politikai fogalmáról, Milánóban pedig az egypárt-államok alkotmányáról, különös tekintettel a nemzetiszocialista egypárt-államra. Saját közlése szerint, a német illetékes helyek előzetes tudomása nélkül, professzor Costamagna közbenjárásával Mussolinivel is találkozott, s négy szemközt egy hosszabb beszélgetést folytatott vele. Mintegy öt évvel később, a háború alatt, 1941 októberében utazott ismét külföldre, amikor Párizsban a Német Intézet meghívására „Szárzöld és tenger a nemzetközi jogban” címmel tartott előadást. Lényegében ezzel kezdődött a magyar szempontból is jelentőséggel bíró külföldi előadássorozat. Carl Schmitt külföldi előadói körútjai engedélyköteles szolgálati utazások voltak, amelyeken az előadónak eleget kellett tennie meghatározott kultúrpolitikai elvárásoknak, illetőleg a birodalmi külpolitikai célokból fakadó követelményeknek. Az előadások és az azokat követő társasági érintkezések során törekedett az aktuális politikai-katonai helyzetből fakadó propagandisztikus értelmezések és értékelések semlegesítésére, sőt – 1945 utáni önértelmezése szerint – előadásait indirekt szólás/írásmódban a nemzetiszocializmussal szembeni távolságtartásának kifejezésére is felhasználta. Utazási jelentéseinek tartalma és előadásmódja arra utal, hogy a hivatalos elvárásoknak tárgyyszerűen eleget tett. A magyarországi előadásokra vonatkozó adatok Carl Schmitt utazási jelentésén alapulnak (TILITZKI 1998, 203–212). A német–magyar kulturális kapcsolatok intenzívvé tételében, így Schmitt magyarországi előadásainak megszervezésében fontos szerepet játszott Hans Freyer, a hosszú időn keresztül a budapesti egyetem vendégprofesszoraként tanító lipcsei szociológus, aki 1941-ben átvette az újjászervezett Német Tudományos Intézet vezetését. Freyer kultúrpolitikai feladata az volt, hogy erősítse a magyar politikai uralkodó osztály németorientációját. Ezzel kapcsolatban Schmitt második látogatásakor állítólag megjegyezte, hogy ez Freyernek csak igen csekély mértékben sikerült.

Ezt az első találkozást nem készítette elő számottevő recepciós folyamat. A századforduló utáni, illetve a két világháború közötti korszak magyar jogbölcselete, elszórt teoretikus utalásoktól és néhány recenziótól eltekintve, rendszeres módon nem foglalkozott Schmitt munkásságával. Ez a hiány, az átfogóbb összefüggéseken túlmenően, feltehetőleg a magyar jogbölcselet fő áramának hagyományos neokantiánus-kelsenianus orientációjával és az ekkoriban erősödő angolszász irányultsággal magyarázható. Szabadfalvi József eszmetörténeti kutatásai is egy ilyesfajta recepciós vákuum meglétét igazolják. Szabadfalvi Józsefnek köszönhetjük az utalást Ruber József recenzióira, amelyekben a recenzens kritikailag ismerteti az *Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens* (1936) és a *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes. Sinn und Fehlschlag eines politischen Symbols* (1938) című Schmitt-művek problematikáit (RUBER 1936; 1941). A recenzens Schmitt-tet a nemzetiszocialista rendszer „koronajogászáként”, a német állam- és jogbölcselet uralkodó irányzatának „elméleti vezérharcosaként” méltatja az alábbi jellegzetes szövegösszefüggésekben: „A Harmadik Birodalom eszmevilágának hódoló jogtudomány elérkezettnek látta az időt arra, hogy erőtlen és az új rendszer igazi meggyőződéses hívei által visszautasított kísérletek után, amelyek a jogtudomány eddigi módszereivel és fogalmi apparátúrájával kívánták az új rendszer jogalkotásait interpretálni, hozzájárasson a múlt terhes örökségének felszámolásához (...) A prelúdiumot az új rendszer »Kronjurist«-ja, a már régebben ismert Carl Schmitt szolgáltatta.” (RUBER 1936, 145–146.) Carl Schmitt

a német jog és állambölcselet uralkodó irányzatának elméleti vezérharcosa, „akinek annak idején nagy feltűnést keltő Grossraumordnung-elmélete a Német Birodalom külpolitikájának is egyik alapja lett” (RUBER 1941, 233).

Mindez természetesen, mint az idézett recenziók jelzik, nem jelentette azt, hogy Schmitt a német jog- és államelméleti, nemzetközi jogi irodalom reprezentatív képviselőjeként ne lett volna a magyar tudományban és persze a politikában is közismert. Schmitt 1942. május 4-én a Pázmány Péter Egyetemen, a Jog- és Államtudományi Kar meghívására „Igazgatás és igazgatási jog” címmel tartott előadást, amelyben a korabeli igazgatás szkeptikus, sőt jogi értelemben nihilista felfogását bírálta tisztán tárgyyszerű alapokon. E „szigorúan tudományos jellegű” előadást, mint Schmitt írja, a főként jogászokból álló hallgatóság nyilvánvaló megértéssel követte (TILITZKI 1998, 204). Az előadás után a dékán, Tomcsányi Móricz, kitüntette az egyetem Pázmány Péter-émlékérmével. Még aznap este találkozott Magyar professzorral és másokkal. A második előadást május 4-én tartotta „Nemzetközi jogi nagytérrend” címmel a Német Tudományos Intézetben, amelyen az igazságügy-minisztériumi államtitkáron, a külügyminisztérium munkatársain, az állam- és jogtudományi kar professzorain kívül Imrédy Béla és Kornis Gyula is jelen volt. Az újtjelentés szerint a résztvevők, kiváltképp a külügyesek és Imrédy, igen élénken érdeklődtek az eljövendő nagyterek lehetséges szerkezetéről, a térforradalom legújabb szakaszáról, amelyben – Schmitt prognózisa szerint – a légteret is meghódító szárazföld legyőzi a tengert, és az államokat végérvényesen átfogó birodalmi entitások váltják fel. „A nagytérhez vezető, szűkszerűnek elismert fejlődéshez való alkalmazkodással kapcsolatban – írja Schmitt – eleven és intelligens érdeklődésről és megértőkészségről szereztem benyomást.” (TILITZKI 1998, 205.) Carl Schmitt beszámolóinak s feltehetőleg maguknak az előadásoknak, illetve az előadásokat követő társasági érintkezéseknek és magánbeszélgetéseknek a tárgyyszerűsége persze eleve kétértelmű, mert a távolságtartó stílus ellenére nyilvánvaló, hogy a vendégelőadások elsődleges célja a nemzetiszocialista Európa-mítosz tudományos propagálása, a Harmadik Birodalom közép- és kelet-európai nagytérre vonatkozó hegemon uralmi igényeinek az igazolása volt. Schmitt akkori történelemfilozófiai helyzetdiagnózisa szerint az európai társadalom és kultúra, az európai szellem racionalizmusa (!) számára a nemzetiszocialista Európa-mítosz jelenti az egyetlen kiutat az angolszász technicizmus és az orosz nihilizmus antitézise által meghatározott válsághelyzetből. Amikor Schmitt a világháborút a saját nagytérüket uraló birodalmak közötti, a föld újrafelosztására irányuló térrendháborúként, azaz a modern nemzetközi politika fejlődési trendjét meghatározó térforradalomként értelmezi, amely a maga igazságában az első világháborúban még nem bontakozott ki, amikor Európa szellemi létezésének politikai garanciáját a saját közép- és kelet-európai nagytérében hegemon Német Birodalom vezető szerepének és a téridegen nagyhatalmakra (Nagy-Britannia és USA) rótt intervenciós tilalomnak az érvényesítésében látja, akkor persze nem lehetett szó indirekt szólás-módról, hanem sokkal inkább politikai állásfoglalásról, alkalmazkodásról és propagandáról.

1943 novemberében, második látogatásakor is két előadást tartott. A Német Tudományos Intézetben november 9-én elhangzott előadás témája a nemzetközi jogi háborúfogalom jelentésváltozása volt, különös tekintettel az igazságos háború fogalmának propagandisztikus felhasználására a „szabadkőművesek által dirigált” angol-amerikai nemzetközi jogtanban. Carl Schmittre az előadást követő beszélgetésekben különösen Imrédy Béla és Gajzágó professzor tett ismételten jelentős benyomást. Ez utóbbi,

hangsúlyozza Schmitt, fölöttébb érdekes példákkal szolgált arra vonatkozóan, hogyan készítették elő a Népszövetség Tanácsának és a Nemzetközi Bíróságnak a döntéseit a szabadkőműves páholyokban. Ezen túlmenően Gajzágó azért is említésre méltó a számára, mert „a Magyarországon elterjedt, teljes tudatlanságon nyugvó, ám tradicionális angломániáról panaszkodott, amely ellen az előkelő klubokat uraló körökben alig van meg az ellenállás lehetősége” (TILITZKI 1998, 209–210). Schmitt német részről megfontolandónak és időszerűnek tartja a nemzetközi jogásként általa igen nagyra értékelt magyar professzor meghívását. Egyébként Schmitt nagybecsülése abban is megmutatkozott, hogy utolsó nagy művében, a *Nomos der Erdében* hivatkozik Gajzágó 1942-ben megjelent monográfiájára, *A nemzetközi jog eredetére*. Ezen túlmenően, „számára igen értékes tudományos beszélgetést” folytatott a jogtörténész Eckhart Ferencsel, akinek 1941-ben jelent meg *A szentkorona-eszme története* című könyve. A Szent Korona magyar történelemben játszott szerepéről folytatott beszélgetés kapcsán írja Schmitt, hogy egy „alapos tudományossággal bíró történészt ismertem meg, aki számtalan szakmai és szellemi kapcsolata révén szorosan kötődik a német tudományhoz. Amennyire meg tudom ítélni, alkalmasint ő is szóba jöhet egy németországi tudományos előadás szempontjából.” (TILITZKI 1998, 207–208.)

A második, november 11-én a Pázmány Péter Egyetemen „Az európai jogtudomány mai helyzete” címmel tartott előadás azért figyelemre méltó, mert az európai jogtudomány eszméjének és hivatásának újraértelmezésével, valamint a náci Európa-mítosz indirekt kritikájával Schmitt, bár nem látványosan, de már felismerhetően distanciálódik a nemzetiszocializmustól. Schmitt ebben az előadásban, amelyet 1943–44-ben több európai egyetem jogi karán (Bukarestben, Budapesten, Madridban, Coimbrában, Leipzigben és Barcelonában) is megtartott, már szót sem ejt arról, hogy a tudomány hivatása a nemzetiszocialista világnézet, a népiség (homogenitás) és a vezérség elvének érvényesítésért folytatott, Donoso Cortes intencióit majd évszázadnyi késedelemmel valóra váltó, végső, véres, mindent eldöntő harc, azaz konkrét politikai célok tudományos igazolása, a tudomány ideológiakritikai felhasználása. Ezt a harcot Schmitt a saját tudományterületén, a teológiától a XVI. században végleg elszakadó, az európai szellemtudomány paradigmájaként és vezetőjeként értelmezett jogtudományban következetesen végigvitte. A tudomány hivatása ekkor egészen konkrét politikai küldetést és gyakorlati feladatot jelentett a számára: a zsidó szellem elleni harcot a német jogtudományban, amikor arra törekedett, hogy a tudomány eszméjét és gyakorlatát mint az európai racionalizmus kifejeződését megtisztítsa a zsidó szellem befolyásától (vö. SCHMITT 1936); a zsidó faj elleni harcot a német társadalomban, amikor a német nép mint közösség homogenitását megeremítő nürnbergi faji törvényeket a szabadság alkotmányaként dicsőítette (DJZ, 1935) Így aztán a *Deutschen Juristen-Zeitung* utolsó számában jogos elégedettséggel állapíthatta meg, hogy „nem maradtunk le a nemzetiszocialista gondolatkinsz érvényesítéséért folyó nagy világnézeti harcban” (DJZ, 1936/41). A jogászat sikeres gleichschaltolása óta eltelt hat évben azonban lényegesen megváltozott a történelmi-politikai helyzet, s vele a jogtudomány és a jogtudós helyzete is. Ezért nem véletlen, hogy – jóllehet a tudomány értelmét firtató kérdés és a radikális kritikai beállítódás nem változott – a válaszban azonban módosultak a tematikai súlypontok és enyhült a stílus. Az előadás Kuncz Ödön fordításában magyarul is megjelent 1944-ben a *Gazdasági Jog* című folyóiratban.

A második találkozás a schmitti életmű magyar recepciója. E recepció irányultságát és történetének első szakaszát ugyancsak tudományon kívüli körülmények határoz-

ták meg, a második világháború kimenetele, a hidegháború és a kommunista pártállami berendezkedés által mesterségesen fenntartott rendkívüli helyzet. A hidegháború végletesen polarizálódott szellemtörténeti helyzetében Carl Schmitt nemzetiszocialista elkötelezettsége és kollaborációja hosszú időre eldöntötte tudományos teljesítményének sorsát, amelyet ideológiai ellenfelei is jelentősnek és megkerülhetetlennek, azaz szellemileg megsemmisítendőnek tartottak. Mivel a tényleges recepció a magyar pártállamszocializmus totalitárius korszakában kezdődött, eleve eldőlt, hogy az értelmezésben az ideológiai és a tudományos kritika közül melyik játssza a főszerepet.

A magyar politikai rendszer struktúraváltozásai határozták meg azt a szellemtörténeti helyzetet, amelyben 1948 után a polgári gondolkodás bármely teljesítményének interpretációja és recepciója egyáltalán végbemehetett. Ezért igazítjuk a Schmitt-recepció történetének periodizálását a magyar pártállamszocializmus fejlődési korszakaihoz. A recepció első szakasza, a második találkozás „kezdeté” a *totalitárius* (sztálini) korszakra esik, amelyet Rákosi Mátyás leszármaztatással és utánzással deduktív módon konstruált, a párt hivatali karizmáját „elbitorló” karizmája reprezentált. E kezdet elhallgatása és semlegesítése, azaz Schmitt művének dezideologizált és depolitizált interpretációja már az *autoritárius-paternalista* (posztsztálini) időszakra esik, amelyet a kommunista párt hivatali karizmáját hagyományoszerű érvényességgel felruházó és őrző Kádár János „monarchikus” karizmája reprezentál.

A hazai filozófiában és szellemtudományokban a rendszerváltozást közvetlenül megelőző időig, tehát egészen a nyolcvanas évekig kizárólag az életmű ideológiai-kritikai megközelítésének volt helye, amely az értelmezőt lényegében a szellemi-szimbolikus megsemmisítés vagy az elhallgatás alternatívája elé állította. A második találkozás mint recepció történetét három ideáltipikus szakaszra tagoljuk, és az egyes szakaszokat – az értelmező Schmitthez való viszonyulási módja szerint – a megsemmisítés, az elhallgatás és a megszólítás „hermeneutikai” beállítódásaival jellemezzük. E három beállítódással a recepció történetét olyan folyamatként kívánjuk ábrázolni, amely az ideológiai-kritikai megsemmisítéstől az objektivitásra törekvő tudományos értelmezéshez vezet. A pártállam szerkezetváltozásával, majd a rendszerváltással módosuló szellemtörténeti helyzetben a recepció fokozatosan ideológia- és politikamentessé vált, amely végső következményét tekintve fokozatosan lehetővé tette, illetve teszi Schmitt életművének sokoldalú, előítélet-mentes értelmezését és tárgyyszerű értékelését. A második találkozás kezdetét Lukács György, folytatását mint elhallgatást és megszólítást Vajda Mihály és Bayer József Schmitt-értelmezésének interpretációjával jellemezzük.

A recepció mint totális ideológiai-kritika paradigmáját Lukács György Schmitt-értelmezése alakította ki *Az ész trónfosztása* címen elhíresült, a hidegháborús ideológiai küzdelmek prototípusává váló művében.¹ *Az ész trónfosztása*, amelyben Schmitt, mint közismert, Othmar Spann-nal és Hans Freyerrel együtt „a prefasiszta és fasiszta szociológia reprezentánsa”, „a német szociológia faszizálásának beteljesítője” minősí-

¹ Pethő Sándor, az egyetlen magyar Schmitt-monográfia szerzője szerint „alighanem ez az első átfogó reflexió Schmitt addigi életművére”. Pethő alapvető módszertani kifogása a lukácsi Schmitt-interpretációval szemben az, hogy Lukács „semlegesített”, lényegében „reflektálatlan” és differenciálatlan, következképp „kire-kire tetszés szerint alkalmazható irracionális-fogalommal” elemzi, avagy dekonstruálja a prefasiszta és fasiszta szociológia egy kalap alá gyűjtött reprezentánsait, s nem eltérő fasizmusértelmezéseik, „nem az életművek belső egysége, az ebben megmutatókozó hasonlóság vagy különbözőség az értékelés alapja, hanem *kizárólag* a szerzők fasizmusához fűződő viszonya” (PETHŐ 1993, 13).

tést kapta meg (LUKÁCS 1978, 573–593), leginkább azért vált hírhedtté és számunkra ideáltípusossá, mert Lukács a mannheimi értelemben vett totális ideológiakritikát a szovjet birodalom politikai eszméje által uralt szellemi nagytér védelmében, a magyar államszocializmus hatalmi bázisán *totalitáriussá* transzformálta.

Ennek a folyamatnak az elmélettörténeti előzményeit itt csak röviden tekinthetem át.² Marx kidolgozta a burzsoá mint totális ellenség, Lenin pedig mint abszolút ellenség fogalmát, továbbá mindketten megalkották az ellenség szellemi apparátusának megsemmisítésére szolgáló totális ideológiakritika paradigmáját, előbbi a klasszikus szabadversenyos kapitalizmus és a liberális parlamentáris demokrácia szellemi és politikai versengése által meghatározott, utóbbi a monopolkapitalizmus és a parlamentáris demokrácia struktúraváltozási folyamatai által határolt szellemtörténeti helyzetben. Marx, aki az ideológiátant mint felépítményelméletet a hegeli objektív/abszolút szellem megkülönböztetéseiben fogta fel, s a gazdaság létszerű elsődlegességének axiómájából kiindulva elismerte a felépítményterületek funkcionális különállását, következésképp relatív autonómiáját, még képes volt különbséget tenni a tudományos megismerés és az ideológiai igazolás funkcióspecifikus teljesítményei között, egyszerűen szólva polgári értelmiséggént, *clerc*-ként képes volt az általa vizsgált tárgyi problémákat a tudományos diskurzuson belül tartani, függetlenül attól, hogy az igazságkérdést eleve eldöntöttnek tartotta. Lenin hivatásos forradalmárként azzal tette totalitáriussá a marxi ideológiátant, hogy megszüntette a felépítményelmélet differenciált, szellemfilozófiai rekvizitumokról árulkodó értelmezését, azaz a politika létszerű elsődlegességének axiómájából kiindulva, amit „a politika a gazdaság koncentrált kifejeződése” paradox, ám annál nagyobb hatású formulájával értelmezett, a tudományt a tisztán világnézeti funkciójára redukált filozófia segítségével a totális ideológia szolgálatába állítva, maradéktalanul instrumentalizálta és végérvényesen átvezette a politikai diskurzusba. A tudomány, s különösen a szellemtudomány hivatása a barát vagy ellenség megkülönböztetésének és csoportosításának kérdésében döntési monopóliummal rendelkező hatalmi központ aktuális legitimációs igényeinek a kiszolgálása lett, amely kifelé totális-totalitárius kritikát, befelé kritikátlan apológiát jelentett. Lukács Schmitt-interpretációja annyiban marxista, amennyiben a bírált szerző munkáit illetően különbséget tesz tudományos (szociológiai) és ideológiai (az ellenséget, a liberális burzsoát és marxista szocialistát *leleplező*, a barátot, a nemzetiszocialistát *elleplező*) elemzés között. Ez az interpretáció annyiban leninista, illetve sztálinista, amennyiben az elemzés már nem használja a tudomány és ideológia funkcióspecifikus megkülönböztetését, azaz nem választja szét a szövegben a leíró (ténymegállapító/magyarázó) és a normatív (totális-totalitárius módon értékelő) kijelentéseket. A tudomány alávetése az abszolút barát és abszolút ellenség megkülönböztetésében rejlő totalitárius logikának a világnézet-filozófia (azaz a leninizmussá és sztálinizmussá átértelmezett marxizmus) segítségével történik, amely politikai ideológiává transzformálódva lemond a tudománnyal eredendően közös, az igazság és végtelenség reflexív eszméire alapozott érvényességi igényéről. A filozófia világnézet-filozófiává válva már nem hivatkozhat az igazság és végtelenség reflexív eszméire, és így persze nem is képes arra, hogy „tudományosan” megindokolja a tudománnyal szemben megfogalmazott meta-

² A totális és totalitárius ideológia, illetve ideológiakritika megkülönböztetéséhez lásd Cs. Kiss m. a. 2003; 2002 (az utóbbi tanulmány egy része rövidített formában a *Fundamentum* 2003/1. számában jelent meg „Demokrácia és politikai modern” címmel).

elméleti igényeit, s hogy átvállalja az ontológiai/ismeretelméleti/axiológiai megalapozással kapcsolatos feladatot és felelősséget. A világnézet-filozófia hivatása, illetőleg funkciója tehát az, hogy a tudományt közvetítés nélkül átvezesse a politikai diskurzusba. Amikor Lukács azt írja, hogy e „könyvben ennek a fejlődésnek (amely a német filozófia és tudomány esetében történelmileg szükségszerűen az »ész elvszerű és totális felbomlasztásaként« felfogott irracionális és végső kibontakozásában a nemzeti-szocializmus világnézete mint mítosz irányába tartott és tart – Cs. K. L.) ideológiai, sőt szorosabban: *filozófiai-világnézeti* oldalával foglalkoztunk” (LUKÁCS 1978, 647), éppen a világnézet-filozófiává váló német filozófia politikai-ideológiai funkcióját leplezi le és semmisíti meg az ellenfélnél; ezzel szemben saját, egyébként ugyancsak világnézet-filozófiai álláspontját a lehető legszigorúbb értelemben tudományosnak tartja.³

Lukács műve a totális-totalitárius ideológiakritika abszolút perspektíváját és módszerét emelte a tudományos hermeneutika rangjára. Ez az ideológiakritikai nézőpont és módszer két, az ideológia és a racionalitás fogalmára vonatkozó elméleti elődöntésen nyugszik. Az egyik elődöntés a történelmi materializmus ideológiatana abszolút érvényességének az elfogadása, amit éppen a totális-totalitárius ideológiakritika módszerével védelmez meg Mannheim Károly tudásszociológiájának szkeptikus relativizmusba torkolló, tiszta, állásfoglalás nélküli formalizmusával szemben. Ezzel módszertanilag, akarva, nem akarva, lényegében Mannheim precízen definiált speciális, értékelő totális ideológiafogalmát, illetve annak totalitárius továbbértelmezését teszi a szövegelemzés hermeneutikai alapelvevé.⁴ A másik elődöntés a racionalizmus/irracionálisizmus problematikával kapcsolatos. Ebben a vonatkozásban Lukács Weber racionalitáselméletét veszi alapul, amelyet Marx segítségével mintegy a „visszajára korrigált” (vö. LUKÁCS 1978, 538–539). Itt Lukács szándékai szerint azt tette Weber megértő szociológiájával, amit Marx tett Hegel szellemfilozófiájával, nevezetesen a fejről a talpára állította. Ám *Az ész trónfosztásának* racionalitáselmélete azt mutatja, hogy e művelethez már nem volt elegendő a tudományosság XIX. századi eszméihez kötődő polgári értelmiségi Marx, akinél a totális ideológiakritika még nem kapcsolódhatott össze az ellenfél tényleges politikai megsemmisítésének a gyakorlatával. Ennek az összekapcsolásnak a gyakorlati politikai paradigmáját a burzsoá abszolút ellenségként definiáló és politikailag megsemmisítő hivatásos forradalmár Lenin szolgáltatta. A felépítmények ideológiai szférájában folytatott szellemi osztályharcában Lukács a lenini gyakorlati paradigmát vette alapul, amikor a materiális és formális racionalitás tisztán tudományos, leíró fogalmait – a barát vagy ellenség abszolútizált politikai megkülönböztetésének logikájához igazodva – polemikusan aszimmetrikus ellenfogalmakká transzformálta és bevezette a hidegháború politikai-ideológiai diskurzusába. Lukács ebben az értelemben fogadja el a proletár osztályálláspont és a kommunista pártálláspont materiális racionalitásának marxi-lenini értelmezését, melynek abszolútizált nézőpontjából kíméletlenül megsemmisíti a tudományos diskurzusba „menekülő”, ám a fasizmus előtt szellemileg kapitulálni kényszerülő és az angolszász liberalizmus imperializmusának behódoló formális racionalitás képviselőit, közöttük kiváltképp Mannheim Károlyt, akinek tudásszociológiája és demokrácielmélete közvetlen kapcsolódási pontot és párhuzamot jelentett a német szociológiát végérvényesen a fasiz-

³ A tudományos és világnézeti filozófia ideáltipikus megkülönböztetéséhez lásd HUSSERL 1993.

⁴ Mannheim ideológiaértelmezéséhez lásd FELKAI 1999; PAPP 1980, 7–120; KARÁCSONY 1995, 20–57; Cs. KISS 2002, 2003.

musba átvezető Schmitt jogtudományához. Lukács érvelése szerint, amely lényegében, bár fordított értelemben egy nyomvonalon halad Schmitt felvilágosodás-, illetve liberalizmuskritikájával, a forma látszólag tisztán tudományos, semleges és politika-mentes fogalma, illetve a szociológiai megismerés formális-funkcionális nézőpontja lesz az irracionalizmus egyik fő betörési pontja, s ezzel a szociológiai felvilágosodás weberi–mannheimi programja a fasizmus ideológiai szálláscsinálója. Az értékmentes tudományos megismerés formális racionalitása, világnézeti-ideológiai állásponhoz kötöttsége és megszüntethetetlen politikai jellege folytán, átcsap a materiális racionalitás fasizmussal szemben erőtlén és védtelen, ám a fasizmushoz hasonlóan reakcionárius imperialista válfajába. „A Max Webertől kiinduló szociológiai mozgalomnak teljes termékeltensége – írja Lukács – világosan mutatkozik az ilyen programban (...), nem is szólva arról, hogy ismeretelméleti és szociológiai nézeteiket tekintve mélyen bele vannak bonyolódva azokba a reakciós tendenciákba, amelyekből végső következményeként keletkezett ideológiailag a fasizmus.” (LUKÁCS 1978, 573.) A társadalmi-politikai szabadon lebegés illúzióját kergető, identitászavarban szenvedő fasizmus-ellenes polgári liberális értelmiség, melynek ideálpatologikus esete Mannheim, tiszta formális-funkcionális világlátása folytán, egyfelől ideológiailag védtelenné teszi és lefegyverzi az európai racionalizmust a reakciós-fasiszta irracionalizmussal szemben, másfelől a Hitler bukása utáni imperialista reakció előfutárává válik.⁵

Lukács ideológiakritikai értelmezési sémája és tényleges interpretációs teljesítménye tudományosan már születésének pillanatában sem volt védhető, hiszen a racionalizmus és irracionalizmus, a materiális és formális racionalitás dialektikájának szociológiai problémáját a politikai-ideológiai vita tudományidegen közegében, propagandisztikus, nem pedig megismerési célokból tárgyalta.

Ezzel szemben Schmitt világnézeti-metafizikai döntésének megértéséről csak közvetve, az abszolút ellenség (a német és amerikai imperializmus) szellemi megsemmisítésének összefüggésében lehet beszélni. Ez a szellemi megsemmisítés azonban már végérvényesen elhagyja, pontosabban transzcendálja a racionalitást, azaz az ellenfél világlátásának és gondolkodásának noológiai (fogalmi-kategoriális) tartományát és rituálisan, mintegy szimbolikus kommunikatív áldozati szertartás keretében, a mitikus irracionálisának a síkján megy végbe. Ezt a transzcenzust fejezi ki a totális és totalitárius ideológia (utópia) fogalom különbözősége. A totális totalitáriusává válása egyszerűen azt jelenti, hogy a totális ideológiafogalom a racionális dimenzióját elhagyva irracionálissá válik a mitikus értelmében, s ettől kezdve ideológiáról és utópiáról csak mint mítoszról beszélhetünk. A totális ideológiakritika mint hazugságteleplezés igényt támaszt az igazságra és érvelő módon jár el, azaz a tudományos megismerést, bár létszerűen-funkcionálisan a politikai diskurzushoz rendeli, de ténylegesen, azaz nézőpontját és megkülönböztetéseit tekintve, nem viszi át a politikai területére. 1. Az ellenfél gondolkodását és világlátását mint értelemegészt (szellemi totalitást) a maga alak- és rendszerszerű összefüggésében akarja megérteni és értelmezni. 2. Az argumentatív megértés és értelmezés érdekében radikalizálja az ideológia gyanúját, azaz az ellenfél gondolkodását a racionalitás noologikus terében funkcionalizálja, és nemcsak az élmény/megértés és megértés/értelmezés tartalma-

⁵ Lukács racionalitáselméletének kifejtése természetesen külön tanulmányt igényel. Nem érvként, csupán előzetes megjegyzésként azt kell mondanunk, hogy Lukács racionalitáselméletét és irracionalizmusfogalmát, tekintettel mindenekelőtt a *Történelem és osztálytudatra* és a szóban forgó műre, sok mindennek lehet nevezni, csak éppen reflektálatlannak és semlegesnek nem.

it, hanem formáját is, egyszóval az egész aspektusszerkezetet a konkrét léthelyzetre vonatkoztatja, amelynek a létszerű-funkcionális kifejeződése. 3. A totális ideológia-kritika formalizált funkciófogalma segítségével hajtja végre a léthelyzetre vonatkoztatás, illetve hozzárendelés műveleteit, mert csak egy ilyen funkciófogalom képes aktualizálni és teoretikusan leírhatóvá tenni objektív szerkezeti összefüggéseket valamely társadalmi csoport (réteg, rend, osztály, generáció) vagy történelmi korszak konkrét léthelyzetének és konkrét gondolkodásának szerkezete között. A totális ideológiakritika a társadalmi tér és történelmi idő metszéspontjain elhelyezkedő kollektív szubjektumoknál (társadalmi csoportok, történelmi korszakok) a léthelyzet és a megismerő formaadás (megértés/értelmezés) között fennálló formamegfeleléseket mutat ki. Az alak- és rendszerűen strukturális összefüggéseket aktualizáló formamegfelelések tapasztalati leírása morfológiai vagy struktúraanalitikai eljárással történhet. Eszerint a hazugságleleplezés alak- és rendszerszerűen felépülő hamis tudati struktúrák (aspektusszerkezetek) leírását jelenti, az esélyt és valószínűséget kifejező objektív lehetőségítéletek segítségével. A totális ideológiafogalom nem az élményaktus (átélés mint megértés a percepció/appercepció megkülönböztetésének elsődleges reflexiójában) pszichológiai terét teszi az ideológiaképződés kizárólagos területévé, hanem az individuális és kollektív tudat noológiai tartományát, azaz mindig egy *hozzárendelési szubjektumra* vonatkoztatva funkcionalizál, és így teljesítményei, még ha korlátozott értelemben, azaz az egymás mellett elbeszélés paradox módján, de hozzáférhetőek a tudományos kritika (bizonyítás és cáfolat) logikája számára. Ezzel szemben a totalitárius ideológiakritika ideológia(utópia)fogalma az irracionalitás mítikus terében funkcionalizálja az ellenfél gondolkodását és világlátását, amelyet minden vonatkozásában a gonosz művének, következésképp elméletileg és gyakorlatilag totálisan megsemmisítendőnek tart (vö. MANNHEIM 1996, Cs. Kiss m. a. 2003). Ezzel a transzcenzust végrehajtó Lukács, a lehető legmélyebben belebonyolódva a politikai logikájába, saját művével végzettszerűen beteljesíti az ész trónfosztását, amennyiben az ideológiakritikát mitológiává és Schmitthez hasonlóan az abszolutizált politikai harc propagandisztikus eszközévé teszi. Filozófiai hitét politikaivá transzformáló metafizikai döntésében a nemzeti mítoszával szemben, mint azt Carl Schmitt már 1923-ban, a *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*ban tárgyszerűen diagnosztizálta (SCHMITT 1923, 110), a szocializmus mítosza, pontosabban annak forradalmi bolshevik-kommunista változata mellett köteleződött el, és tudománytalanként, opportunistaként stb. utasította el a szocializmus anarchista, szindikalista és szociáldemokrata mitológiáit. *Az ész trónfosztása*, amely a „német ideológia” nemzetiszocialista mitológiába való szükségszerű hanyatlásának történetét beszéli el az európai szellem igazi racionalizmusának a megmentése érdekében, maga is a formális és materiális racionalitás vagy – Horkheimer és Adorno megfogalmazását felidézve – a felvilágosodás dialektikájának az áldozatává, azaz mitológiává válik. Lukács műve, amely lényegében a totalitárius ideológiakritikai nézőpont és módszer kanonizálásának tekinthető, végső soron a mítosz modernítésben lehetséges politikai elméletének egyik történelmi, bolshevik-kommunista változatát reprezentálja.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy Lukács ne értette volna meg Schmitt tudományos vállalkozásának a célját. Sőt, azt kell mondanunk, hogy nagyon is pontosan értette, miről is van szó. Ennek a hallgatólagos, bár kifejezésre nem juttatott megértésnek tudható be, hogy Lukács művének a recepció szempontjából fontos része tárgyilag helyes felismeréseket is tartalmaz. Így például Lukács elméleti érzékét jelzi, hogy a to-

tális-totalitárius ideológiakritikai megsemmisítés összefüggésében Schmittet jogfilozófusként és jogszociológusként jellemezi. Ez feltehetőleg arra utal, hogy Lukács, ha elméletileg reflektált formában nem is, ám intuitíve valamilyen szinten megsejtette a politikai teológia mint tudásszociológiai módszer funkcióját és jelentőségét, valamint azt, hogy Schmitt esetében a léthez kötött gondolkodás paradigmájának egyik, egzisztenciafilozófiai irányultságú változatáról van szó. Ám ideológiai abszolutizmusából eredő perspektivikus vaksága, Mannheim liberálisként megbélyegzett tudásszociológiájával szemben érzett ideológiai és akár személyes okokra is visszavezethető ellenszenv megakadályozta a helyes felismerések elméletileg következetes kifejtésében. Ezért aztán rejtve maradt a számára, hogy Schmitt a társadalmi-történelmi lét nyilvános értelmezésének monopóliumáért, a lét és gondolkodás viszonyának tulajdonképpeni értelméért folyó szellemi harcban a konzervatív modernitáskritika paradigmátikus álláspontját dolgozta ki a jogi területén, a jogász nézőpontjából a tudomány eszméjére és hivatására vonatkozó felfogásában.⁶ Ettől eltekintve természetesen világos volt a számára, hogy Schmitt a liberális pluralizmus kritikájával, a liberalizmus vagy demokrácia nevezetes antitézisével nem egyszerűen politikai muníciót ad a baloldali liberalizmuskritika számára, hanem éppenséggel a totális ideológiakritika paradigmáját alkotja meg, amelynél, *horribile dictu*, elegendő a megfigyelő álláshelyét (*Standort*) átkeresztelni és világperspektívájának színeit átfesteni. Figyelemre méltó, hogy Lukács éppen ebben a vonatkozásban marasztalja el Mannheim Károly „szélsőséges formalista álláspontját” és méltatja Schmitt tartalmi megkülönböztetését, amely történelmi jellegű és egyértelműen rögzíti a társadalmi, az osztálymeghatározottság faktumát, szemben a liberalizmus szociológiájával. A tudásszociológiai fogalomalkotás ugyanis az utópikus tudatszerkezetek ideáltípusainak kidolgozásával, a kommunizmus és a szociáldemokrácia, a liberalizmus és a demokrácia azonosításával semlegesíti és depolitizálja a modern gondolkodás szempontjából döntő antitéziseket. „A nyílt reakciós C. Schmitt – írja Lukács – ebben sokkal különb nála: a liberalizmus és demokrácia ellentétében a jelen egyik fontos problémáját látja.” Mivel a Hitler-uralom tapasztalatai ellenére Mannheim nem módosította a „fundamentális demokratizálódásról” kialakított alapkoncepcióját, ezért, mondja Lukács, „úgy jár itt, mint a demokráciaellenes, imperialisztikusan lesüllyedt liberalizmusnak sok szóvivője: mivel mindig társadalmi következményeitől való félelemből harcoltak a demokrácia ellen, az öröm és elégtétel érzésével ragadják meg a Hitler-esetet, hogy változatlanul maradt régi védekezésüket a jobboldal, a reakció ellen vívott harcként álcázhasák. Emellett teljesen kritikátlanul használják a fasizmus és bolsevizmus szociáldemokrácia egyenlősítését, közös ellenfeleit látva bennük az igazi (liberális) demokráciának.” (LUKÁCS 1978, 569, 586.)

⁶ Lukács nem ismerte el, hogy a szellemi versengés a tudomány autonóm szféráján belül is folytatható, s egyáltalán, hogy a tudomány strukturális és funkcióspecifikus értelemben autonóm terület (érvényességszféra) lehet. A szellemi versengés számára mindig az ideológiai-politikai harc megnyilvánulása, pontosabban funkciója volt, és az is maradt. Ezért e harc résztvevőjeként elvileg és gyakorlatilag sem láthatta, hogy Schmitt tudományos vállalkozása a technicitás szelleme által uralt modernitás végállapotában a teológia, a filozófia és tudomány, illetve a szellemtudományok területén a jogtudomány és szociológia szinoptikus integrációjára irányult, amelyet mint közjogász döntő hozzájárulásnak tekintett a konzervatív forradalom szellemi-politikai horizontjának megnyitása és tulajdonképpeni értelmezése számára.

Lukács említett teoretikus sejtelve azonban, amely mindenekelőtt a minősítésében tükröződik, egyébként pedig ideológiai perspektívájának mintegy a holtterében reked, vizsgálatra érdemes.

Lukács Schmitt-interpretációjának érvelésmenete a politikai totalitárius logikájának érvényre juttatásában, azaz a barát és ellenség megkülönböztetés abszolutizálásában tagadhatatlanul következetes, mivel nem a tudomány, hanem a fasizmus (nemzetiszocializmus, szociáldemokrácia, liberalizmus) és kommunizmus antitézisének koordinátarendszerében mozog, és a kommunizmus melletti metafizikai-politikai döntés kinyilatkoztatásszerű igazolására fut ki. A totalitárius gondolkodás nem tűri a paradoxont, hanem megsemmisíti hordozójával és kimondójával, a tudománnyal együtt. Ezért aztán Lukács nem is igen csinált túl nagy ügyet abból, hogy tendenciózusan torzított, célzatosan félreértelmezett, tudományon kívüli értékálláspontjának abszolút mércéjével önkényesen értékelt és így tovább.⁷

Schmitt, írja Lukács, „jogász vagy helyesebben mondva jogfilozófus és jogszociológus” (LUKÁCS 1978, 583). E tételt kifejtő lukácsi érvelésmenet tézisekre egyszerűsítve a következőképpen ábrázolható:

1. A jogtudomány jogfilozófia. Schmitt „sajátos árnyalatú”, lényegében a tudományos-ideológiai elleplezést szolgáló élet- és egzisztenciafilozófiai koncepció keretében Dilthey szellemtudományának és Weber értékmentes szociológiájának a „tendenciáit építi tovább” (LUKÁCS 1978, 583).

2. A jogtudomány jogszociológia. Az újkantiánus jogelmélet normativizmusa és jogállamfelfogása a normatív érvényesség tartományából kirekeszti a norma szükségszerű *helyzetre* és *jogtételező hatalomra vonatkoztatottságának* szociológiai mozzanatát. Ezért, írja Lukács, „Schmittnek itt teljességgel igaza van a liberális újkantianizmussal mint általában polémiájában a liberalizmus szociológiájával szemben. Egy demagóg monopolkapitalista diktatúra álláspontjáról olykor éles elméjűen átlátja azt a semmiel meg nem okolható dogmatizmust, amellyel az újkantianizmus a jogból autonóm, öntörvényű értékterületet csinál az elmélet vagy az esztétika mintájára. (...) Még tartománytalanabb a jogi tételek érvényességének dogmatikus analogizálása ezzel a területtel, mert érvényességük mindig reális, társadalmilag meghatározott érvényesség. Hogy kétszer kettő négy, az a tudattól független igazság; az azonban, hogy egy bűncselekményre öt vagy tíz évi fegyházat szabnak-e ki, nem a jogi tétel belső tartalmától függ, hanem attól, hogy az arra illetékes politikai hatóság így vagy úgy döntött-e; de annak jellegét, összetételét stb. eleve politikai-társadalmi szempontok határozzák meg.” (LUKÁCS 1978, 585.) Ezen a ponton azonban Lukács nem pusztán egyetért Schmitt Kelsen-kritikájával, hanem túl is licitálja, amennyiben Kelsen normatív jogtudományától elvitatja a tudományjellegét, mert az nem felel meg a tudományosság általa meghatározott kritériumának. Eszerint Kelsen nemcsak deszociologizálja általában a jelentésalakulatok érvényességét és különösen a jogtételek érvényességét azzal, hogy elválasztja a *kellést* a *társadalmi lét*től, s így a jogtudományt a szociológiától, hanem lehetetlenné teszi az érvényes jogtételek tartalmának, keletkezésének, hatálytalanná válásának tudományos magyarázatát is. Lukács szerint tehát a normatív jogtudomány *nem* tudomány,⁸ mert csak a jogtételtartalmak immanens értel-

⁷ A hazai jogtudományi szakirodalomban Lukács Schmitt-értelmezésének rekonstrukcióját illetően Paczolay Péter tette meg az első lépést (PACZOLAY 1992, XII).

⁸ Ebből persze a jog elméleti és gyakorlati művelője számára az a meglepő következtetés adódik, hogy a tiszta jogtan nem is elmélet, azaz nem tekinthető a jog elméleti leírásának, hanem csak értelmezési technikának.

mezésére (ti. analitikus fogalomelemzésére) képes, egyszóval nem tudomány, mert nem szociológia. Lukács gondolatmenetéből az a paradox megállapítás következik, hogy míg Kelsen az érvényességprobléma deszociologizálásával egyidejűleg depolitizálja és dezideologizálja a jogtudományt, s általában a szellemtudományokat, azaz megfosztja őket tudomány mivoltuktól, addig Schmitt ennek pontosan az ellenkezőjét teszi, így Kelsennel szemben a jogtudomány tudományosságának a megmentőjévé válik. Schmitt tehát azáltal avatja tulajdonképpeni értelemben tudománnyá a jogtudományt, hogy a jogot mint ismerettárgyat társadalmi helyzetre és állami-politikai döntésre vonatkoztatva értelmezi, azaz szociologizálja, ami Lukács értelmezésében szükségképpen politizálást és ideologizálást, következésképp az igazi tudományossághoz vezető utat jelenti. Az ismerettárgy és a módszer szociologizálásával a tudományosság kritériuma a tudomány érvényességszféráján kívülre, külső társadalmi-politikai instanciák döntési illetékességébe kerül, azaz politikaivá és ideológiaivá válik. Ezért a jog szociológiai feltételezettségének tisztán tudományos megragadása nem lehetséges, azaz nem lehet, és a tudományosság kritériumának helyes meghatározása érdekében nem is kell különbséget tenni ideológiakritika és tudásszociológia között. Lukács egyetért Schmitt élet/egzisztenciafilozófiai kiindulópontjával, amely a jog mint ismerettárgy társadalmi-történelmi létének transzcendenciája felől töri meg a tárgykonstituáló módszer uralmát, a kantianus-neokantianus jogelmélet ismeretelméletének és módszertanának alapjául szolgáló axiomatikus, a tudományosság kritériumát jelentő feltevés érvényességét. Azonban Schmitt élet- és egzisztenciafilozófiai elődöntése Lukács szerint nem következetesen ontológiai, mert, mint látni fogjuk, az irracionizmus tartományába vezet, azaz újfent megkérdőjelezi a tudományosság kritériumának érvényességét. Ezzel szemben Lukács társadalomontológiai elődöntése – legalábbis Lukács szerint – a racionalitás tartományában tartja a jogelméletet.

3. A jogtudomány mint jogfilozófia és jogszociológia hivatása konkrét világnézeti állásfoglalások megindokolása, ideológiai doktrínák kidolgozása és politikai döntések legitimációja. Schmitt tudományának konkrét politikai feladata egy korszerű, a XX. század követelményeire szabott Donoso Cortes-i reakciós ideológia kidolgozása. A reakció e modern ideológiája radikálisan szakít egyfelől a politikai romantika restaurációs, másfelől a bismarcki–wilhemiánus birodalom *status quo*-ideológiájával, és mint a reakció reakciója szükségképpen pefasisztává válik.

4. A jogtudomány mint jogszociológia fedezi fel a politikai lényegét, amelyet a jogtudomány mint jogfilozófia egyúttal el is kendőz. A jogszociológia pozitív funkciója abban rejlik, hogy „minden politikai és azért jogi és állami vonatkozást” visszavezet „a barát-ellenség sémájára”; a jogfilozófia negatív funkciója pedig abban, hogy ebből a sémából kiirtja a történelmi-társadalmi osztálymeghatározottságok és racionalitások minden tartalmi mozzanatát. Schmitt „gondolkodása, egzisztenciafilozófiai alapjainak megfelelően – írja Lukács – eltávolít ebből az alapsémából minden racionalitást és vele minden tartalmat” (LUKÁCS 1978, 589). Eszerint tehát a jogtudomány szociológiaként felfed, filozófiaként elfed. Az élet- és egzisztenciafilozófiai fogalomalkotás azért elfedő, mert az érvényesség neokantianus transzcendentálfilozófiájához hasonlóan formalizáló jellegű, azaz ugyancsak üres és tartalom nélküli fogalmi sémákhoz vezet. „Schmitt jogfilozófiájának e központi fogalmi világosan mutatják, hova vezet az egzisztenciafilozófiai fogalomalkotás: a nagyon sovány, tartalom nélküli elvontságnak és az irracionalista önkénynek egyesítéséhez. Schmitt ellentétpárja, „barát-ellenség”, éppen ezáltal mutatja ki ürességét és önkényességét (...)” (LUKÁCS 1978, 590). A politikai fogalmá-

nak meghatározásában tehát Schmitt álláspontjának materiális, azaz társadalmi-történelmi racionalitása és meghatározottsága formális racionalitássá transzformálódik, s ezzel átcsap a tartalom nélküli tiszta forma és a meghatározottságtudat nélküli tiszta önkény irracionalitásába. A kelsen-i normativizmus transzcendentálfilozófiai és a schmitti decizionizmus egzisztenciálfilozófiai formalizmusa, végső következményeit tekintve irracionalizmusba torkollik, így a liberális és konzervatív jogtudomány egyaránt pefasisztává és a nemzetiszocializmus szálláscsinálójává válik. A normativista és decizionista jogtudományi gondolkodás formalizmusa horizontot nyitott a tiszta önkény számára, s ez, írja Lukács, „rendkívül hatásosnak bizonyult a német ideológia fasizálódásának korszakában: mint módszertani, elvont, tudományosságot színlelő prolegomenon a Hitler–Rosenberg-féle fajelmélethez. Különösen a fogalomalkotás lényegében rejlő önkényesség nyújt tudományos átmenetet a »natszocialista világnézethez«” (LUKÁCS 1978, 590), a tett filozófiájához.

5. A hivatását beteljesítő, a reakció reakciójának ideológiáját kidolgozó és érvényre juttató jogtudomány a náci imperializmus apológiájaként az abszolút ellenség ideológiája.⁹ Schmitt jogtudományának módszertana (azaz a kivétel/csoda ideáltipikus határhelyzetét központba állító politikai teológia), fő tematikái (szuverenitás és diktatúra, liberalizmus- és parlamentarizmuskritika, a tömegdemokrácia szükségszerű beletörése a diktatúrába, nagyterelmélet és így tovább), valamint a háború előtti alkotói korszak a maga egészében egyenes vonalúan vezetett Hitlerhez, a vezér feltétlen igenléséhez. „Nem csoda, hogy ilyen előzmények után Hitler lelkes híve lett, hogy Hitler minden gáztettéhez megfelelő jogfilozófiai elméletet konstruált. (...) Schmitt nemcsak Hitler bestiális belpolitikai diktatúráját támogatta, hanem már a második világháború kitörése előtt, előkészítése idején a hitleri Németország világhódító terveinek vezető jogi ideológusa lesz (...), így Schmitt már 1938-ban előre megírta a hitleri agresszióknak, a népeken elkövetett erőszakoskodásának »nemzetközi jogi« apológiáját. A német szociológia ily módon beletorkollik a bestiális hitleri imperializmus propagandájába. Valamikor a német professorokat a Hohenzollernok szellemi testőrségének nevezték; most szellemi SA-vá és SS-é lettek.” (LUKÁCS 1978, 591–593.)

6. A hivatását beteljesítő, a reakció reakciójának ideológiáját kidolgozó és érvényre juttató jogtudomány az amerikai imperializmus apológiájaként az abszolút ellenség ideológiája. Schmitt „tudományos” a birodalom eszméjének közjogi, nemzetközi jogi elméleti igazolásával, „filozófiailag” pedig az egzisztencializmus segítségével menti át magát a háború utáni új rendbe. A náci rezsim bukása után Hitler „ci-devant házi jogászából és jogteoretikusából”, írja Lukács, rögvést átállt a győztes oldalára, és az amerikai imperializmus buzgó és átláthatatlan kiszolgálójává vált. Schmitt ezt a mutatót két ideológiai műfoggással hajtotta végre. Egyfelől nemzetközi jogi nagyterelmélet az imperializmus minden formája, így a német bukása után az amerikai számára is alkalmas arra, hogy megindokolja a birodalom eszméjét és a „ragadozószerszerű imperializmus” világuralmi igényeit. „Ezt ma éppoly szellemesen, paradoxus és cinikusan teszi, mint akkoriban, megvan tehát minden esélye a kegyelemben való fogadtatásra és teljes érvényesülésre a nemzetközi reakciónak és a háború előkészítésének főha-

⁹ Lukács totális ideológiakritikája akkor válik totalitáriussá, amikor Schmitt műveiben csak a náci apologetikát fedezi fel, a tartalom tárgyi érvényességéről nem vesz tudomást. A liberális parlamentarizmus és a liberális burzsoá schmitti elemzését Lukács a *Politikai teológiában*, és a *Legalitás és legitimitás*ban még szociológiai azaz tudományosnak és ideológiai minősítette a marx-i totális ideológiakritika értelmében (LUKÁCS 1978, 586–587).

diszállásán. De ő is érzi (vagy legalább érezte) annak szükségességét, hogy »tisztázza« magát Hitler bűnei alól. Mivel pedig sokkal határozottabban, mint Heidegger [,] minden korábbi agresszív-reakciós törekvését át akarja menteni az amerikai jövő (vagy esetleg egy újraéledt, önállóvá lett német imperializmus jövője) számára, azért az ő számára is az adott ideológiai kéziszerszám: az inkognitó.” (Lukács 1978, 746.) Tehát a kollaboráció vádjá alól a kierkegaard–heideggeri egzisztenciafilozófia cinikus-nihilista inkognitóideológiájával sikeresen kimenekíti és újra szalonképessé teszi magát a győztesek számára. „Schmitt oly ártalmatlannak állítja be a Hitler-rezsim alatti szerepét, hogy az inkognitó cinikus-nihilista jellege, a legszemérméletlenebb hazugsághoz való filozófiai jog látható lesz mindenki számára, aki olvasni tud (...). Ez a könyv – hangsúlyozza Lukács –, nem mulasztotta el »különös figyelemben« részesíteni Schmittnek Hitler alatt kifejtett »tudományos« tevékenységét.” Amikor mások „világosan kinyilvánították ellenérzésüket a náciizmussal szemben”, Schmitt „abból a szempontból dolgozta ki a jogfilozófia és a nemzetközi jog alapelveit, hogy igazolja Hitler tetteit 1934 tömeggyilkosságaitól semleges országoknak a Wehrmacht által történő elárasztásáig” (Lukács 1978, 746–747). Lukács totalitárius felelősségetikai kritikája, a lelkiismeret és érzület kommunikálhatatlan mélydimenzióját kíméletlenül átvilágítva, még a világnézeti-metafizikai döntés komolyságának a lehetőségét is elvitatja az abszolút ellenség (burzsoá-kapitalizmus-fasizmus-imperializmus) pozíciójába helyezett ellenféltől, akinek minden szellemi megnyilvánulása és teljesítménye így az ideológiai igazolás-elleplezés funkciójára redukálódott. Ebből persze automatikusan következett, hogy az abszolút ellenség Schmitt életművének teljes egészében tudománytalanként és filozófiátalanként értékelendő. Lukács lényegében ezt a Schmitt-értelmezést kanonizálta, s ezzel hosszú ideig lehetetlenné tette a korabeli magyar szellemi élet számára, hogy a német közjogász életművében akár ideológiailag-politikailag, akár tudományosan tárgyyszerű kapcsolódási pontokat keressenek és találjanak. Nem véletlen hát, hogy a recepció második paradigmátikus lépése csak a hallgatás lehetett.

A második találkozás Lukács ideológiai kritikai Schmitt-interpretációjának semlegesítésével folytatódott. E folytatás, amely közvetve szintén Lukács György nevéhez fűződik, paradox módon az elhallgatással kezdődött. Vajda Mihály 1969–1970-ben keletkezett fasizmustanulmányaiban, melyek magyar nyelven könyvformában csak a rendszerváltozás után jelentek meg (VAJDA 1995), Schmittnek még a neve sem kerül említésre. Ám ebben az esetben a hallgatást a távolságtartás és az indirekt recepció formájának tekinthetjük, mivel egyfelől Lukács Budapesti Iskolájának prominens képviselőjéről, Vajda Mihályról van szó, akiről nem feltételezhető, hogy ne ismerte volna *Az ész trónfosztását* s a benne kompozicionálisan és tematikusan kulcsszerepet játszó Schmitt-értelmezést,¹⁰ másfelől maga a téma miatt, amely a fasizmus és nemzetiszocializmus marxista értelmezésének érvényességét vitatja. Ez utóbbi probléma ugyancsak központi jelentőségű a Lukács-műben s egyáltalán, a marxista-leninista világkép ortodox és heterodox értelmezési változataiban. Vajda heterodox fasizmustanulmányai már megszületésükkkel, publikációjukkal és hazai pályafutásukkal botrányt kavartak. Ez a botrány a kádári békeidőkből természetesen nem amiatt robbant ki, hogy a szerző nem tért ki Schmitt politikai elméletére, a Weimar–Genf–Versailles ellen egy életen át folytatott harcára, hanem amiatt, hogy „az unalom korában” (VAJDA

¹⁰ Vajda egyébként elemzi Lukács fasizmusértelmezését, de csak a racionalitás/irracionalitás probléma kapcsán hivatkozik *Az ész trónfosztására*.

1995, 7) balról lemészárolta a kommunista ortodoxia egyik szent tehenét, a nevezetes dimitrovi fasizmusformulát.

A szerző kiindulópontja és egyben célja a „zsákutcába jutott” „kommunista, forradalmi-marxista politikai elmélet (vagy szociológia)” elméleti deficitjének a megszüntetése. Vajda e teoretikus hiányt a fasizmusjelenség marxista elemzésével kívánja felszámolni, mely a fasizmus (nemzetiszocializmus) társadalomelméletének problémaorientált, de nem pusztán heurisztikus célzatú kidolgozását jelenti.¹¹ A kommunista fasizmuselmélet kidolgozásának két akadállyal kell megküzdenie. 1. A kommunista politikai elmélet tudományos, azaz társadalomelméletileg (szociológiailag) megalapozott elméletként nem létezik, csak ideológiai legitimációs eszközként. Ráadásul még ebben a tisztán ideológiára redukált formájában sem stratégiaileg, hanem csak taktikailag alkalmazák. „Az úgynevezett politikai elmélet a kizárólag taktikai megfontolásokból – legyenek azok helyesek vagy helytelenek, ebből a szempontból közömbös – született politikai döntéseknek a marxizmus–leninizmus úgynevezett alapigazságaival való látszólagos összekapcsolásából állt.” (VAJDA 1995, 20.) Azonban a bevezető fejtegetésekből implicite az derül ki, hogy az elméleti megalapozottság hiányának kifogása nemcsak a társadalmi-történelmi különösség teoretikus konkretizációjának, tehát általában a modern politikai elméletnek és különösen a fasizmus politikai elméletének a szintjén vethető fel, hanem az egész marxista társadalomelmélettel (szociológiával), s a metaelméleti funkció igazoltságával kapcsolatban is. 2. A tudományos társadalom- és politikaelmélet hiányának általános oka mellett azonban Vajda, rejtélyes megfogalmazásban, meghatároz egy, a sztálinizmus természetében rejlő sajátos okot is. „Annak azonban, hogy kommunista fasizmuselmélet nem született, speciális oka is van: a sztálinizmus *nem nézhető szembe* a polgári fasizmuselméletek legelterjedtebb válfajával, a totalitarizmuselmélettel.” Ráadásul annak ellenére nem, hogy „ez az elmélet távolról sem a leglényegesebb problémákat veti fel”, mert a „maga egészében megmarad a fenomenális szinten” (VAJDA 1995, 20). A polgári totalitarizmuselméletek ugyanis a fasizmust kizárólag a politikai-hatalmi szerkezet szintjén problematizálják és tematikusan tisztán politikai fenoménként írják le, azaz figyelmen kívül hagyják, hogy a nyugat-európai modernitásban a politika a mindenkori kapitalista gazdasági rendszernek és társadalomstruktúrájának a történelmi kifejeződése. Ezért Vajda számára a polgári totalitarizmuselméletek nézőpontja és problémafelvetése (ontológiailag, ismeretelméletileg és módszertanilag) eredendően hibás, mert a „fasizmus lényegszerkezete nem közelíthető meg politikai-hatalmi rendszerének oldaláról”, a fasizmus „lényegét nem meríti ki az általa teremtett politikai struktúra”. Ez az oka annak, hogy „jelen tanulmányban ezeket a problémákat nem is kívánom tárgyalni, csak ott érintem őket, ahol a vizsgált kérdések megvilágításához elengedhetetlenek” (VAJDA 1995, 20).

Ezt a tézist különböző vonatkozásokban többféleképpen értelmezhetjük. A sztálinizmus tudományos jellegétől (társadalomelméletétől) végérvényesen megfosztott „marxizmus” elméletileg nem versenyképes a „fenomenalitás szintjén” rekedt polgári totalitarizmuselméletekkel, amelyek állami-politikai strukturális szinten kimutatják a sztálinizmusnak a fasizmussal való, „nem lényegtelen” szerkezeti-funkcionális azonosságait, s ezzel rossz hírbe hozzák a marxizmust, s egyáltalán a baloldali gondolkodást. Ahhoz, hogy a marxizmus és a baloldal teoretikusan – és persze ideológiailag is – képes legyen elhárítani magától a totalitarizmus vádját, a sztálinizmus kritikájá-

¹¹ Lukács György társadalomontológiája lényegében ez utóbbi problémának a megoldására vállalkozik.

ra van szükség, amely egyúttal a világ(lét) nyilvános értelmezését monopolizáló „létező” pártállam-szocializmus kritikája is. Ezt a közvetett és közvetlen kritikát, amely egyúttal a baloldal totalitarizmusvád alóli mentesítésének az eszköze is, a forradalmi-marxista fasizmuselmélet, avagy a fasizmus társadalomelméletének kidolgozásával lehet és kell végrehajtani. Vajda azért hangsúlyozza, hogy a fenomenális azonosság „egyáltalán nem jelenti a két rendszer egy szintre helyezését”, mert meg van győződve arról, hogy a marxizmus a társadalomelméleti reflexió, azaz a gazdaság és társadalom szerkezetelmzésének a szintjén képes transzcendálni a polgári totalitarizmuselmélet jelenségvilágban rekedő, pusztán fenomenális fasizmus leírásait.

A Schmitt-recepció szempontjából e könyv jelentősége mindenekelőtt abban van, hogy a kommunista fasizmuselmélet mint középszintű társadalomelmélet megkezdi a visszatérést a politikai ellenség (burzsoá/kapitalizmus) totális ideológiakritikájának marxi paradigmájához, s ezzel a marxizmus tudományos filozófiaként történő értelmezéséhez. Egyáltalán, a dimitrovi formula kritikájával, s különösen a fasizmus társadalmi-politikai bázisaként az imperialista nagytőke helyett a kispolgárság központba állításával Vajda Mihály egyértelművé teszi, hogy a burzsoázia, legalábbis ebben a vonatkozásban, elveszítette az abszolút ellenség státusát, s hogy a barát/ellenség megkülönböztetés már nem elsősorban politikailag-ideológiailag, hanem inkább tudományosan, azaz elemzendő tényállásként konstitutív a fasizmus és nemzetiszocializmus kommunista értelmezése számára. Ugyanakkor Vajda kommunista fasizmuselméletének politikai-ideológiai jellege megmutatkozik abban a tudományon kívüli világnézeti-politikai döntésben, amellyel meghatározza, hogy ki, mikor és hogyan vehet részt a fasizmusról folytatott tudományos diskurzusban, ki az, aki képes és jogosult érvényeset mondani a fasizmusról és nemzetiszocializmusról. Itt Vajda felállít egy világnézeti alapú diskurzustilalmat, amellyel a fasiszta és nemzetiszocialista szerzőket mint tudományosan illetékteleneket kizárja a végső soron róluk is szóló tudományos vitából. Többek között feltehetőleg ezért nem találhatjuk meg Carl Schmitt nevét az idézetek között. Ám ez a diskurzustilalom nemcsak az 1969–1970-ben keletkezett tanulmányokban jelenik meg, hanem azok utóéletében is. Vajda a könyvhöz írt *Elő-utószó* utolsó lábjegyzetében, a posztsztálini társadalmak fasiszálódása tézisének keletkezési körülményeire utalva, elbeszél egy, a Schmitt-recepció szempontjából is paradigmaticusnak tekinthető történetet. „1980-ban Gregor meghívott Rómába, egy általa szervezett konferenciára. Szépen összejöttünk ott mindenféle totalitarizmuskutatók, fasiszták meg szocialisták. Miután az izraeli Zeev Sternhellel egy napig ordítózván elértük, hogy a francia náciit (elfelejtettem a nevét, állítólag ez lett volna az első nyilvános fellépése a háború után) ne engedjék be a konferenciára, a dolog békéssé vált. Egy olasz kollégával beszélgetve fogalmaztam meg először a magam számára a kommunizmus fasizmussá szelődülésének gondolatát.” (VAJDA 1995, 16.) Vajda tehát a nyolcvanas években, egyébként a fasizmusstanulmányok logikájának megfelelően, kilönléteztette a fasiszta és nemzetiszocialista szerzőket, kutatókat, és feloldja a fasiszta orientációjú tudósokkal szembeni diskurzustilalmat, s mintegy a modernizáció konvergenciaelméletének a szellemében, de még mindig a marxista társadalomelmélet keretein belül maradván, összekapcsolja a „fejlődési diktatúra” strukturális változataiként értelmezett kommunista és fasiszta rendszereket. Ugyancsak a diskurzustilalom megjelenésének tekinthetjük a könyvhöz illesztett Függelékben található könyvismertetést David Abraham *The Collapse of the Weimar Republic: Political Economy and Crisis* című könyvéről, amely jelzi, hogy csak a totalitárius rendszer külső, s kiváltképp baloldali megfigyelői képesek a weimari kor-

szak érvényes szerkezetelemzésére. Ezzel persze Vajda nemcsak semlegesíti, hanem közvetve igazolja és érvényben tartja *Az ész trónfosztásában* kimondott ítéletet: a kispolgár alakjában megjelenő abszolút ellenség szolgálói, a fasiszta-nemzetiszocialista szerzők szellemi teljesítményeik tisztán ideológiai jellege miatt, hasonlóan a sztálinistákhoz, nem képesek elméletileg érvényeset mondani a forradalmi-marxista faszizmus-elmélet számára az egyébként általuk is fenntartott rendszerről.

Vajda Mihály faszizmustanulmánya tehát kimondatlanul megfogalmazott egy alapproblémát a magyar Schmitt-recepció számára: lehet-e könyvet írni a faszizmusról és nemzetiszocializmusról, a weimari korszakról és alkotmányáról, s benne a nemzeti-szocialisták legális úton végrehajtott hatalommegragadásáról, jogállamilag garantált forradalmáról és az állam totalizálásáról anélkül, hogy a korszak jogtudományában *teoretikus*, a birodalmi elnök diktatúrájának és a Führer döntéseinek igazolását tekintve pedig *gyakorlati-politikai* értelemben központi szerepet játszó Schmittnek még a nevét sem említik? Mint látni fogjuk, a nyolcvanas években már evidencia volt a hazai politikatudomány képviselői számára, hogy pluralizmusról, a liberalizmus, a konzervativizmus és a szocializmus politika-, állam- és demokráciaértelmezéséről, s egyáltalán a politikai modernitásról nem lehet írni anélkül, hogy Schmitt hatalmas életművének valamelyik vonatkozása szóba ne kerüljön.

A jogtudós Schmitt ideológiakritikától mentes megszólításának első dokumentuma Bayer József *Neopluralizmus az NSZK-ban* című tanulmánya (BAYER 1985).¹² Lényegében ekkor, a nyolcvanas évek szellemtörténeti helyzetében kezdődött el az életmű tudományos recepciójának folyamata, az ún. *harmadik* találkozás,¹³ amelynek végén már mind a tudományos kutatásban, mind pedig az oktatásban magától értetődővé vált Schmitt jogtudományának tudományos jelentősége.

IRODALOM

- BAYER József 1985. Neopluralizmus az NSZK-ban. In Bayer József – Hardi Péter (vál., ford.): *Pluralizmus. Viták a polgári politikai pluralizmus-koncepciókról*. Budapest: Kossuth.
- Cs. Kiss Lajos 2002. *Demokrácia és parlamentarizmus*. Kézirat.
- Cs. Kiss Lajos m. a 2003. *A tudásszociológia eszméje és hivatása*. Napvilág.
- FELKAI Gábor 1999. Bevezetés. Kordiagnózis, tudásszociológia, tudományos politika. In Felkai Gábor (vál.): *Mannheim Károly*. Budapest: Új Mandátum.
- HUSSERL, Edmund 1993. *A filozófia mint szigorú tudomány*. Ford.: Baránszky Jób László. Budapest: Kossuth.
- KARÁCSONY András 1995. *Bevezetés a tudásszociológiába*. Budapest: Osiris–Századvég.
- LUKÁCS György 1978 (1954). *Az ész trónfosztása*. Budapest: Magvető.
- MANNHEIM Károly 1996. *Ideológia és utópia*. Ford.: Mezei I. György. Budapest: Atlantisz.
- PACZOLAY Péter 1992. Bevezetés. In Schmitt, Carl: *Politikai teológia*. Ford.: Paczolay Péter. Budapest: ELTE ÁJK.
- PAPP Zsolt 1980. *A válság filozófiájától a „konszenzus” szociológiájáig*. Budapest: Kossuth.
- PETHŐ Sándor 1993. *Norma és kivétel. Carl Schmitt útja a totális állam felé*. Budapest: MTA Filozófiai Intézet.
- RUBER József 1936/1941. A jogi gondolkodás útjai. *Társadalomtudomány*, XVI. 143–162.; XXI. 233–238.
- SCHMITT, Carl 1923. *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*. Berlin.
- SCHMITT, Carl 1935. Die Verfassung der Freiheit. *Deutschen Juristen-Zeitung*, 40. 1133–1135.
- TILITZKI, Christian 1998. Die Vortragsreisen Carl Schmitts während des Zweiten Weltkrieges. In Tommissen, Piet (Hrsg.): *Schmittiana. Beiträge zu Leben und Werk Carl Schmitts*. Bd. VI. Berlin: Duncker & Humblot. 191–270.
- VAJDA Mihály 1995. *A faszizmusról. Politikai-szociológiai tanulmány*. Budapest: Osiris.

¹² Tudomásunk szerint a pártállam-szocializmus korszakában ebben a kötetben jelent meg az első Schmitt-fordítás *A politikai fogalmából* („A pluralizmus mint az állam felbomlasztásának elmélete”. Ford.: Bayer József, 128–133).

¹³ E tanulmányban a „harmadik találkozás” rendszerező kifejtéséről terjedelmi okokból le kell mondanunk.